

RODZINA JAKO ŚRODOWISKO WYCHOWAWCZE – UJĘCIE KATECHETYCZNE

Słowa kluczowe: wychowanie, rodzina, środowisko wychowawcze, katecheza w rodzinie, katecheza rodziców, pedagogika, katechetyka

Key words: upbringing, family, educational environment, catechesis in the family, catechesis parents, pedagogic, catechetical

Schlüsselworte: Erziehung, Familie, Erziehungsmilieu, Katechese in der Familie, Katechese der Eltern, Pädagogik, Katechetik

Wychowanie zawsze było i jest związane z rodziną. Wielu autorów reprezentujących pedagogikę¹, psychologię² i socjologię³ analizuje rozwój i zaspokajanie potrzeb dziecka w tym środowisku wychowawczym. Również w teologii zagadnienia dotyczące rodziny cieszą się zainteresowaniem ze strony licznych badaczy⁴. Teologowie analizują różne kwestie, podkreślając aksjologiczny charakter wychowania w rodzinie oraz duszpasterskie wysiłki Kościoła⁵. Wśród tych poszukiwań naukowych szczególnie miejsce zajmują systematyczne, a zarazem wielokierunkowe ba-

* Prof. dr hab. Anna Zellma, kierownik Katedry Teologii Pastoralnej i Katechetyki na Wydziale Teologii UWM w Olsztynie; członkini Zarządu Stowarzyszenia Katechetyków Polskich; członkini Europejskiej Ekipy Katechetycznej (The European Equipe for Catechesis: EEC) i Polskiego Towarzystwa Teologicznego; konsultorka Komisji ds. Wychowania Katolickiego Konferencji Episkopatu Polski; autorka trzech monografii oraz licznych publikacji w periodykach naukowych i monografiach zbiorowych.

¹ Zob. np. M. Jurewicz, A. Pawluk-Skrzypek (red.), *Pedagogika dziecka*, Lublin 2014; S. Kawula, *Rodzina współczesna: przeobrażenia i przyszłość a wyzwania pedagogiki rodziny*, Olsztyn 2007; B. Śliwerski, *Pedagogika dziecka*, Gdańsk 2007.

² Zob. np. M. Braun-Gałkowska, *Psychologia domowa*, Lublin 2008; A. Oleszkowicz, A. Senjko, *Psychologia dorastania*, Warszawa 2013; M. Płopa, *Psychologia rodziny: teoria i badania*, Kraków 2007.

³ Zob. np. L. Dyczewski (red.), *Małżeństwo i rodzina w nowoczesnym społeczeństwie*, Lublin 2008; T. Szlendak, *Socjologia rodziny: ewolucja, historia, zróżnicowanie*, Warszawa 2010.

⁴ Zob. np. A. Drożdż, P. Kurzela, *Rodzina wartością – wartości rodzinne: z okazji Metropolitalnego Święta Rodziny*, Katowice 2009; T. Jelonek, *Małżeństwo i rodzina w Piśmie Świętym*, Kraków 2007; A. Pryba (red.), *Rodzina szkołą wartości*, Poznań 2011; M. Tunkiewicz, *Małżeństwo i rodzina drogą uświęcenia człowieka: wybrane zagadnienia*, Olsztyn 2010.

⁵ Zob. np. tamże.

dania prowadzone przez katechetyków⁶. Nie można przecież trafnie wychowywać w środowisku szkolnym (np. podczas lekcji religii) i parafialnym (np. w katechezie, duszpasterstwie) bez odwołania do rodziny oraz bez powiązania z oddziaływaniami wychowawczymi rodziców. Dlatego słusznie katechetycy zarówno w czasie konferencji i debat, jak też w publikacjach i pomocach dydaktycznych wiele uwagi poświęcają wychowaniu w rodzinie⁷. Uwzględniając współczesne przemiany zachodzące w społeczeństwie, podejmują szczegółowe zagadnienia⁸. Poszukują przy tym nowych form wspierania rodziców w wypełnianiu zadań wychowawczych, prezentując je w różnych opracowaniach⁹.

Wobec powyższego uzasadnione wydaje się usystematyzowanie dotychczasowych badań polskich katechetyków na temat rodziny jako środowiska wychowawczego. To zamierzenie jest celem niniejszego opracowania i wymaga ukazania najważniejszych zagadnień z zakresu wychowania w rodzinie. Najpierw zwróci się uwagę na rozumienie centralnych kategorii badawczych, czyli rodziny i środowiska wychowawczego. Następnie opiszemy funkcje i obszary aktywności wychowawczej rodziny. Wymienione zagadnienia są bezpośrednio powiązane ze sposobami wychowania w rodzinie. Stąd też w końcowej części niniejszego artykułu będą one przedmiotem analiz. W tym kontekście wymieni się nowe obszary badań z zakresu familiologii.

WOKÓŁ ROZUMIENIA CENTRALNYCH KATEGORII BADAWCZYCH

Analizując opracowania polskich katechetyków z zakresu familiologii, można dostrzec troskę o doprecyzowanie pojęć związanych z wychowaniem w rodzinie¹⁰. Badacze odwołują się głównie do stwierdzeń zawartych w dokumentach Kościoła i nauczaniu papieży¹¹. Uwzględniają też opracowania socjologów, pedagogów i psychologów¹². Słusznie za punkt odniesienia przyjmują chrześcijańskie rozumienie rodziny, polemizując z laickim modelem. Stąd też za istotne uznają teologiczne podstawy badań nad rodziną. Ukazując zamysł Boży względem rodziny, odwołują się do Pisma świętego i Tradycji¹³.

⁶ Zob. np. R. Czekalski, R. Murawski (oprac.), *Bibliografia katechetyczna 1996–2000*, Warszawa 2002; R. Czekalski (oprac.), *Bibliografia katechetyczna 2001–2010*, Warszawa 2012.

⁷ Zob. wykaz publikacji zamieszczonych w: tamże.

⁸ Tamże.

⁹ Tamże.

¹⁰ Zob. np. W. Czupryński, *Katecheza rodzinna według ks. Franciszka Blachnickiego i jej realizacja w Kościele Domowy*, *SW* 49 (2012), s. 165–180; S. Dziekoński, *Dlaczego współczesna rodzina potrzebuje katechezy?*, *Zeszyty Naukowe / Wyższa Szkoła Suwalsko-Mazurska im. Papieża Jana Pawła II w Suwałkach* 7 (2003), s. 105–118; Tenże, *Naturalne podstawy wychowawczej funkcji rodziców*, „*Studia Teologiczne*” 20 (2002), s. 309–326; E. Osewska, J. Stala, *W kierunku katechezy rodzinnej*, Kielce 2003; J. Stala, *W kierunku integralnej edukacji religijnej w rodzinie*, Tarnów – Lublin 2010.

¹¹ Tamże.

¹² Tamże.

¹³ Tamże.

Według katechetyków rodzina jest wielką wartością dla człowieka, Kościoła i społeczeństwa¹⁴. W niej ujawnia się podstawowe powołanie człowieka do tworzenia wspólnoty osób. U podstaw rodziny znajduje się sakrament małżeństwa zawarty przez dwoje osób: mężczyznę i kobietę¹⁵. Dzięki sakramentalnej obecności Chrystusa i dobrowolnie złożonej przez małżonków przysiędze, małżeństwo mężczyzny i kobiety staje się komunią osób (*communio personarum*) oraz wspólnotą życia i miłości, otwartą na zrodzenie i wychowanie potomstwa¹⁶. Rodzina jako społeczność ludzka ma także komunijny wymiar¹⁷. Tym co jednoczy rodzinę jest wierna, trwała, ofiarna, cierpliwa miłość, która ma swoje źródło w Bogu (por. 1 Kor 13,6–8). Każda rodzina – jak podkreślają katechetycy za autorami dokumentów Kościoła – może zbudować taką miłość, ale tylko wtedy, gdy małżonkowie stają się „bezinteresownym darem z siebie samego”¹⁸. Bezwarunkowa, wierna, pozbawiona ograniczeń, ofiarna miłość małżeńska znajduje wyraz w miłości rodzicielskiej i uzdalnia do odpowiedzialnego zaangażowania w wychowanie potomstwa¹⁹. W tym kontekście często katechetycy odwołują się do sakramentu małżeństwa, który łączy mężczyznę i kobietę z sobą oraz jednoczy z Chrystusem i z Jego Kościołem²⁰. Małżonkowie, wierni sakramentalnemu przymierzcu, opierają swoje życie na fundamencie miłości Boga do człowieka, zawierzają Mu swoją rodzinę i stają się znakiem bezinteresownej, a zarazem wielkodusznej miłości²¹. Powołując się na nauczanie Kościoła, katechetycy zgodnie twierdzą, że miłość Boga jest źródłem rozwoju i dojrzewania zarówno małżonków, jak i ich dzieci²². Tylko dzięki niej można osiągnąć prawdziwy pokój i szczęście oraz składać świadectwo chrześcijańskiej miłości²³.

¹⁴ Tamże.

¹⁵ Tamże.

¹⁶ Zob. np. S. Dziekoński, *Formacja chrześcijańska dziecka w rodzinie w nauczaniu Kościoła: od Leona XIII do Jana Pawła II*, s. 31 i nn; P. Sroczyński, *Rodzina pierwszym miejscem katechezy*, „Wrocławski Przegląd Teologiczny” 13 (2005) nr 1, s. 181–185; J. Stala, *Katecheza rodzinna w nauczaniu Kościoła od Soboru Watykańskiego II*, Tarnów 2009, s. 443 i nn.

¹⁷ Tamże.

¹⁸ Tamże; por. KDK 24.

¹⁹ Zob. np. M. Cogiel, *Rodzina i parafia w procesie religijnego wychowania młodego pokolenia*, „Zeszyty Formacji Katechetów” 5 (2005) nr 1, s. 23–27; Tenże, *Katecheza rodzinna w dokumentach Kościoła*, „Zeszyty Formacji Katechetów” 5 (2005) nr 3, s. 59–62; E. Osewska, J. Stala, *W kierunku katechezy rodzinnej*, Kielce 2003; J. Stala, *W kierunku integralnej edukacji religijnej w rodzinie*, Tarnów 2010; A. Zellma, *Rodzice wobec chrześcijańskiego powołania swych dzieci*, w: *Przypatrzmy się powołaniu! Dziennik błogosławionego Alberta Marvelliego. Materiały formacyjne dla Akcji Katolickiej w Polsce na rok 2007*, Warszawa – Olsztyn 2007, s. 79–93; J. Zimny, *Wychowanie religijne w rodzinie*, w: *Rodzina jako Kościół domowy*, red. A. Tomkiewicz, Lublin 2010, s. 395–409.

²⁰ Zob. np. S. Dziekoński, *Formacja chrześcijańska dziecka w rodzinie w nauczaniu Kościoła: od Leona XIII do Jana Pawła II*, s. 100–150; S. Kulpaczyński, *Katecheza w rodzinie – niezrealizowane pragnienie Kościoła*, w: *Katecheza w służbie wiary*, red. W. Janiga, T. Kocór, Przemysł 2004, s. 185–198.

²¹ Zob. np. tamże.

²² Zob. np. tamże.

²³ Zob. np. tamże.

Niejednokrotnie w opracowaniach polskich katechetyków zwraca się uwagę na ekklezjalny wymiar życia rodziny²⁴. W rozumieniu chrześcijańskim rodzina osadzona jest we wspólnocie Kościoła, który uobecnia i buduje²⁵. Stanowi ona najmniejszą wspólnotę Kościoła, głęboko z nim zjednoczoną na mocy sakramentu małżeństwa. Poprzez misję, jaką rodzina ma do spełnienia w społeczeństwie realizuje się misja Kościoła. Co więcej, nawiązując do nauczania Soboru Watykańskiego II i papieża Jana Pawła II, katechetycy słusznie zauważają, że rodzina jest „Kościołem domowym”²⁶. Na mocy sakramentu chrztu i bierzmowania rodzice są powołani do głoszenia Ewangelii, a w sakramencie małżeństwa uzyskują szczególnie łaski do bycia pierwszymi głosicielami wiary dla swoich dzieci i wychowawcami²⁷. Powołanie rodziców ukonkretnia się bowiem nie tylko w zrodzeniu potomstwa, ale także w aktywności związanej z jego integralnym rozwojem²⁸. To właśnie małżonkowie – jak trafnie zauważają katechetycy – są powołani do budowania wspólnoty życia i miłości, wprowadzenia dzieci do wspólnoty ludu Bożego, rozważania z dziećmi słowa Bożego i wspólnej modlitwy oraz do składania świadectwa wiary wobec siebie i swoich dzieci²⁹. W tej aktywności rodziny chrześcijańskiej istotne miejsce zajmuje liturgia Kościoła domowego. Zdaniem katechetyków liturgia Kościoła domowego przyczynia się do wzmocnienia przekazu wartości w rodzinie, ożywia duchowość małżonków i ich dzieci, służy budowaniu więzi z Bogiem i między sobą oraz umacnia w wypełnianiu posłannictwa wobec świata³⁰. Dzięki tej aktywności rodziców możliwe staje się budowanie wspólnoty Kościoła lokalnego i powszechnego oraz wychowanie w wierze potomstwa i wypełnianie społecznych zadań (np. socjalizacji, opieki, wychowania)³¹.

²⁴ Zob. np. S. Dziekoński, *Korelacja wychowania w rodzinie, parafii, szkole – potrzeba i możliwości*, w: *Rodzina, Szkoła, Kościół. Korelacja i dialog*, red. P. Tomasiak, Warszawa 2003, s. 27–46; A. Kiciński, *Katecheza o rodzinie w Polsce po Soborze Watykańskim II*, w: *Współczesne zagrożenia rodziny*, red. J. Zimny, Sandomierz 2006, s. 74–88; J. Stala, *Udział Kościoła w zadaniach realizowanych przez rodzinę*, *AK* 138 (2002) nr 557, s. 86–95.

²⁵ Zob. np. tamże.

²⁶ Zob. np. W. Czupryński, *Katecheza rodzinna według ks. Franciszka Blachnickiego i jej realizacja w Kościele domowym*, s. 165–180; S. Dziekoński, *Formacja chrześcijańska dziecka w rodzinie w nauczaniu Kościoła: od Leona XIII do Jana Pawła II*, s. 182–199; J. Kocheł, „*Kościół domowy*” pierwotnym środowiskiem katechezy, *AK* 149 (2007) z. 3, s. 504–515; E. Osewska, *Rodzina – Kościołem domowym*, „*Łomżyńskie Wiadomości Diecezjalne*” 1996 nr 4, s. 63–80; J. Stala, *Katecheza rodzinna w nauczaniu Kościoła od Soboru Watykańskiego II*, s. 443–464; por. KK 11; FC 49; LdR 3,5,13, 15–16.

²⁷ Zob. np. Ł. Idem, *Ewangelizacja w rodzinie chrześcijańskiej w nauczaniu Jana Pawła II*, *SGd* 20 (2007), s. 275–289; A. Offmański, *Katecheza w rodzinie szansą nowej ewangelizacji*, w: *Katecheza w kontekście nowej ewangelizacji*, red. A. Offmański, Szczecin 1995, s. 43–50; por. DWCH 7–8.

²⁸ Tamże.

²⁹ Zob. np. S. Dziekoński, *Formacja chrześcijańska dziecka w rodzinie w nauczaniu Kościoła: od Leona XIII do Jana Pawła II*, Warszawa 2006; D. Kurzydło, *Katecheza w rodzinie i dla rodziny*, „*Warszawskie Studia Teologiczne*” 20 (2013), s. 187–202; S. Łabendowicz, *Katecheza dorosłych w rodzinie*, „*Zeszyty Formacji Katechetów*” 7 (2007) nr 4, s. 33–44.

³⁰ Tamże.

³¹ Tamże; R. Chałupniak, *Rodzina i katecheza – dwa wyzwania współczesnego Kościoła*, w: *Osoba – małżeństwo – rodzina u progu XXI wieku*, red. K. Wolsza, Opole 2003, s. 51–64; Ł. Idem, *Proces inicjacji chrześcijańskiej dziecka w rodzinie*, *SGd* 21 (2007), s. 353–375.

Przyjmując powyższe założenia za fundamentalne w życiu rodziny, katechetycy zwracają uwagę na wychowawcze oddziaływanie rodziców (także w sytuacji posiadania dzieci z niepełnosprawnością)³². Niekiedy też wskazują na rolę dziadków, rodzeństwa, krewnych i znajomych w wychowaniu potomstwa³³. Słusznie próbują opisać czym jest środowisko wychowawcze w odniesieniu do rodziny. Często odwołują się definicji zaproponowanych w literaturze pedagogicznej. Za pedagogami przyjmują wąskie i szerokie rozumienie środowiska wychowawczego³⁴. Pierwszy sposób definiowania występuje w opracowaniach polskich katechetów sporadycznie i jedynie jako jedna z dwóch możliwych propozycji znaczeniowych³⁵. W wąskim rozumieniu środowisko wychowawcze odnosi się do różnego rodzaju powtarzających się lub względnie trwałych bodźców, wpływów, sytuacji, które występują w obszarze działania rodziny i jej członków³⁶. Zakłada się tu, że każda osoba dorosła i dziecko jest aktywnym podmiotem. Czynniki uczestniczą zatem w wychowaniu. Nieco inne znaczenie ma drugie, powszechnie przyjęte przez katechetów, rozumienie środowiska wychowawczego³⁷. Niemal zgodnie twierdzą oni, że termin „środowisko wychowawcze” wskazuje na kompleks bodźców i wpływów świadomie dobieranych ze względu na stawiane cele wychowawcze³⁸. Jego elementem konstytutywnym jest kultura stosunków międzyludzkich w rodzinie, interakcje między członkami rodziny, wzajemne komunikowanie przeżyć, myśli, emocji, uczuć, doświadczeń oraz świat symboli kulturowych (tym także religijnych), które rodzice i ich dzieci poznają, odkrywają i interioryzują oraz na podstawie których komunikują się między sobą³⁹. Wymienione komponenty – zdaniem katechetów

³² Zob. np. S. Dziekoński, *Naturalne podstawy wychowawczej funkcji rodziców*, „Studia Teologiczne” 20 (2002), s. 309–326; A. Kiciński, *Rodzice dziecka z niepełnosprawnością intelektualną*, w: *Dzisiejsi rodzice. Problemy i wyzwania*, red. J. Stala, Tarnów 2009, s. 209–217; K. Sosna, *Rodzice wobec wychowania dzieci w szczególnych sytuacjach edukacyjnych*, w: *Dzisiejsi rodzice. Problemy i wyzwania*, s. 219–232; J. Wojtkun, *Zadania wychowawcze w rodzinie*, „Zeszyty Formacji Katechetów” 7 (2007) nr 4, s. 45–52.

³³ Zob. np. tamże.

³⁴ Zob. np. tamże; J. Bagrowicz, *Środowiska wychowania religijnego*, w: *Wychowanie religijne u progu trzeciego tysiąclecia*, red. R. Chałupniak, J. Kostorz, Opole 2001, s. 145–178; E. Osewska, *Polska rodzina jako środowisko wychowania religijnego*, w: *Rodzina w trosce o życie – Kościół w trosce o rodzinę*, red. R. Buchta, Katowice 2010, s. 60–69.

³⁵ Zob. np. tamże; G. Janikula, *Rodzina jako podmiot wychowania ukazany na łamach „Katechety” (1965–2007). Implikacje osobowe*, w: *Rodzina w nurcie współczesnych przemian. Studia interdyscyplinarne*, red. D. Krok, P. Landwójtowicz, Opole 2010, s. 201–220; S. Łabędowicz, *Wychowanie w rodzinie chrześcijańskiej*, „Zeszyty Formacji Katechetów” 12 (2012) nr 2, s. 33–40.

³⁶ Zob. np. tamże.

³⁷ Zob. np. tamże; S. Dziekoński, *Formacja chrześcijańska dziecka w rodzinie w nauczaniu Kościoła: od Leona XIII do Jana Pawła II*, s. 75–99; M. Kobiąłka, *Rodzina drogą Kościoła i szkołą bogatszego człowieczeństwa*, w: *Katecheza w Kościele i dla Kościoła*, red. R. Czekalski, Płock 2006, s. 341–349; T. Lenczewski, *Katecheza rodzinna w służbie budowania „kultury życia”*, „Kaliskie Studia Teologiczne” 6 (2007), s. 219–223; A. Offmański, *Rodzina jako środowisko wychowawcze – czy szansa wykorzystana?*, w: *Wychowanie chrześcijańskie. Między tradycją a współczesnością*, red. A. Rynio, Lublin 2007, s. 743–755; A. Rajzacher-Majewska, *Wychowanie religijne w rodzinie*, „Zeszyty Formacji Katechetów” 12 (2012) nr 2, s. 17–22.

³⁸ Zob. np. tamże.

³⁹ Zob. np. tamże; S. Dziekoński, *Chrześcijańskie wychowanie dziecka podstawową funkcją*

– mogą oddziaływać na osobę zarówno w sposób intencjonalny, jak też nieintencjonalny⁴⁰. Zawsze jednak poszczególne elementy środowiska wychowawczego mają znaczenie dla kształtowania się osobowości członków rodziny. Mogą wzmacniać i stymulować rozwój oraz integrować myślenie z postępowaniem i postawami, jak też dezintegrować, osłabiać lub hamować formację ludzką i chrześcijańską⁴¹. W tym kontekście katechetycy słusznie podkreślają, że rodzina jest podstawowym, a zarazem naturalnym środowiskiem wychowawczym, spełniającym różne funkcje o istotnym znaczeniu dla osoby, rodziny, społeczeństwa i Kościoła⁴². Niewątpliwie takie podejście do badań z zakresu famiologii uwzględnia szeroki zakres oddziaływań wychowawczych w rodzinie oraz wskazuje na wieloaspektowość funkcji, które wypełniają rodzice wobec swoich dzieci.

FUNKCJE I OBSZARY AKTYWNOŚCI WYCHOWAWCZEJ RODZINY

W analizach polskich katechetyków wiele uwagi poświęca się zagadnieniom, które pozwalają określić relacje zachodzące między wychowaniem a socjalizacją w rodzinie oraz doprecyzować funkcje jakie rodzina spełnia w rozwoju osobowości jej członków⁴³. Dominuje przy tym integralne podejście do aktywności wychowawczej, którą wypełniają rodzice chrześcijańscy⁴⁴. Katechetycy przypominają, że Kościół troszczy się o to, aby jego działalność była zakorzeniona w Biblii i Tradycji, a zarazem uwzględniała współczesne wyzwania⁴⁵. To z kolei wymaga odwołania do nauk społecznych i humanistycznych, a zwłaszcza do pedagogiki, psychologii, socjologii, prawa, etnologii, antropologii, kulturoznawstwa. Mają zatem rację katechetycy, pisząc o potrzebie wychowania integralnego w rodzinie. W praktyce jest ono realizowane wtedy, gdy rodzice troszczą się o rzetelne wypełnianie różnych funkcji związanych ze wspieraniem potomstwa w kształtowaniu dojrzałej i zintegrowanej osobowości⁴⁶.

Polscy katechetycy, powołując się na obowiązujące prawo i nauczanie Kościoła katolickiego zgodnie twierdzą, że „rodzice, ponieważ dali życie dzieciom, mają

rodziny, „Studia nad Rodziną” 6 (2000), s. 77–90; J. Kostorz, *Dzieci katechetami swoich rodziców*, w: *Dzisiejsi rodzice. Problemy i wyzwania*, s. 95–107.

⁴⁰ Zob. np. tamże.

⁴¹ Zob. np. tamże.

⁴² Zob. np. tamże; D. Kurzydło, *Udział rodziców w procesie wzrostu wiary dzieci*, „Episteme” 102 (2010), s. 165–178; K. Maciejewska, P. Maciejewski, *Przypatrzmy się powołaniu... małżeńskiemu i rodzinnemu*, „Katecheta” 51 (2007) nr 2, s. 65–70.

⁴³ Zob. np. S. Dziekoński, *Formacja chrześcijańska dziecka w rodzinie w nauczaniu Kościoła: od Leona XIII do Jana Pawła II*, s. 165–181; E. Osewska, *Wychowanie dziecka do wiary w polskiej rodzinie w kontekście współczesnej dezintegracji dzieciństwa*, „Studia nad Rodziną” 17 (2013) nr 1, s. 7–24; A. Zellman, *Twórczy rodzic promotorem kreatywnych postaw dzieci i młodzieży*, w: *Dzisiejsi rodzice. Problemy i wyzwania*, red. J. Stala, Tarnów 2009, s. 139–149.

⁴⁴ Zob. np. tamże.

⁴⁵ Zob. np. tamże.

⁴⁶ Zob. np. tamże.

pierwotne, niezbywalne prawo i pierwszeństwo do wychowania potomstwa i dlatego muszą być uznani za pierwszych i głównych jego wychowawców⁴⁷. Wielokrotnie przypominają o prawie naturalnym i Bożym, z których wynikają zarówno prawa, jak i obowiązki rodziców w zakresie wychowania⁴⁸. Powołują się też na wyjątkową więź miłości łączącą rodziców i dzieci. Na tej podstawie dowodzą, że prawo rodziców do wychowania potomstwa wyklucza zastępstwo i jest niezbywalne⁴⁹. Stąd też prawo to nie może być całkowicie przekazane innym osobom ani przez nie zawłaszczone⁵⁰.

W powiązaniu z powyższymi zagadnieniami katechetycy analizują funkcje, które rodzina realizuje na rzecz swoich członków, społeczeństwa i Kościoła⁵¹. Co ważne, zauważają, że funkcje te są liczne i złożone, a każda rodzina wypełnia je na różnym poziomie oraz w różnym zakresie i w różny sposób⁵². Powołując się na pedagogów i socjologów, wymieniają funkcje biologiczne, materialno-ekonomiczne, społeczne, wychowawcze, kulturalne, rekreacyjno-towarzyskie, emocjonalno-ekspresyjne, opiekuńczo-zabezpieczające⁵³. Najwięcej uwagi poświęcają funkcji socjalizacyjnej, religijnej i wychowawczej⁵⁴. Trafnie zauważają, że wprowadzenie dziecka w większą grupę społeczną dokonuje się przy współudziale rodziny. To właśnie głównie rodzice i dziadkowie ze względu na bezpośrednie, regularne, bliskie i oparte na miłości, interakcje zapewniają nawiązanie trwałych kontaktów z otoczeniem (np. z grupą rówieśniczą w przedszkolu, ze znajomymi rodziców, z koleżankami i kolegami z placu zabaw). Oni wprowadzają dziecko w życie społeczne poprzez przekaz kultury, uczenie zachowań i ról społecznie akceptowanych oraz rozwijanie postaw społecznych⁵⁵. Socjalizacja w rodzinie – jak słusznie dowodzą katechetycy – polega na wspomaganiu dziecka w odkrywaniu i dążeniu do osiągnięcia własnego dobra oraz dobra społecznego⁵⁶. Integralną częścią tej aktywności wychowawczej jest przekazywanie kulturowego dziedzictwa religijnego (w tym także wiedzy religijnej), uczenie zachowań wynikających z wyznawanej wiary oraz wprowadzanie dziecka w życie społeczności kościelnej⁵⁷. Tak rozumiana socjalizacja religijna w rodzinie

⁴⁷ *Karta Praw Rodziny* przedłożona przez Stolicę Apostolską wszystkim ludziom, instytucjom i władzom zainteresowanym misją rodziny w świecie współczesnym, Warszawa 1983, 1; por. np. J. Stala, *Wychowanie dziecka do wiary w rodzinie w perspektywie teologicznej*, „Studia nad Rodziną” 17 (2003) nr 1, s. 25–37.

⁴⁸ Zob. np. tamże.

⁴⁹ Zob. np. tamże.

⁵⁰ Zob. np. tamże; por. FC 36.

⁵¹ Zob. np. A. Offmański, *Rodzina jako środowisko wychowawcze – czy szansa wykorzystana?*, s. 743–755; C. Murawski, *Rodzina środowiskiem katechezy*, w: *Drogi katechezy rodzinnej*, red. E. Osewska, J. Stala, Poznań 2002, s. 207–218; J. Zimny, *Wychowanie religijne w rodzinie*, s. 395–409.

⁵² Zob. np. tamże.

⁵³ Zob. np. tamże.

⁵⁴ Zob. np. tamże.

⁵⁵ Zob. np. tamże.

⁵⁶ Zob. np. tamże; por. KDK 52; KKK 2207.

⁵⁷ Zob. np. D. Adamczyk, *Etapy religijnego wychowania dziecka w rodzinie*, „Zeszyty Formacji Katechetów” 9 (2009) nr 4, s. 62–79; D. Kurzydło, *Katecheza w rodzinie i dla rodziny*,

– jak trafnie zauważają katechetycy – stanowi ważny element w podjęciu dojrzałej decyzji odnośnie do wyboru wartości obiektywnych. Wiąże się z tworzeniem w rodzinie korzystnych warunków integralnego rozwoju dziecka. Rodzice chrześcijańscy są zobowiązani do tworzenia w rodzinie atmosfery miłości, szacunku, wzajemnego zrozumienia, zaufania, życzliwości⁵⁸. Mają stwarzać dzieciom poczucie więzi i bezpieczeństwa oraz umożliwiać rozwijanie umiejętności współdziałania. Z tym wiążą się konkretne zadania w zakresie wychowania integralnego, w którym ważne miejsce zajmuje wychowanie w wierze i do wiary⁵⁹. Słusznie wielu katechetów podkreśla, że rodzice są zobowiązani nie tylko do przekazywania wiedzy o rzeczywistości społecznej, przyrodniczej, technicznej, ale także religijnej⁶⁰. To zadanie integralnie wiąże się z formacją postaw społecznych, moralnych, religijnych. Wymaga też zaspokajania potrzeby bezpieczeństwa, miłości, więzi, uznania, kontaktu społecznego, czyli wspomagania dziecka w rozwoju emocjonalnym⁶¹. Równie istotna jest aktywność rodziców w zakresie zapewnienia potomstwu opieki fizycznej i zaspokajania potrzeb materialnych oraz przekazywania wartości kulturowych i przygotowania do twórczego życia⁶². Według katechetów wymienione zadania wymagają uzupełnienia o rozwijanie zainteresowań, zamiłowań, zdolności i pasji dzieci⁶³. Takie stwierdzenia katechetów są uzasadnione. Korespondują z propozycjami pedagogów. Są wyrazem troski o wierność człowiekowi i próbą adaptacji wytycznych zawartych w dokumentach Kościoła i w nauczaniu papieży. Katechetycy wskazują na potrzebę i znaczenie oddziaływań wychowawczych w zakresie formacji chrześcijańskiej⁶⁴. Zgodnie twierdzą, że rodzice nie mogą zapominać o wspomaganiu potomstwa w odkrywaniu osobistego powołania i wzmacnianiu w rozwoju wiary⁶⁵. Zdaniem katechetów w wypełnianiu tych zadań rodzina chrześcijańska jest umacniana łaskami, których Bóg udziela człowiekowi w sakramentach⁶⁶. Niemniej istotną rolę spełnia katecheza z rodziną i katecheza rodziny, podejmowana ze strony wspólnoty Kościoła (np. parafii). Katechetycy poświęcają

s. 187–202; M. Zajac, *Rodzina polska jako środowisko katechezy maryjna*, „Roczniki Pastoralno-Katechetyczne” 2 (2010), s. 51–63.

⁵⁸ Zob. np. tamże.

⁵⁹ Zob. np. Z. Marek, *Wychowanie religijne wsparciem osiągnięcia dojrzałości osobowej*, „Colloquia Theologica Ottoniana” 2004 nr 2, s. 73–81; R. Niparko, *Wychowanie religijne jako wychowanie humanistyczne – perspektywa personalistyczna*, „Paedagogia Christiana” 2003 t. 2, s. 9–22.

⁶⁰ Zob. np. D. Adamczyk, *Etapy religijnego wychowania dziecka w rodzinie*, s. 62–79; D. Kurzydło, *Katecheza w rodzinie i dla rodziny*, s. 187–202; A. Offmański, *Rodzina jako środowisko wychowawcze – czy szansa wykorzystana?*, w: *Wychowanie chrześcijańskie. Między tradycją a współczesnością*, red. A. Rynio, Lublin 2007, s. 743–755; M. Zajac, *Rodzina polska jako środowisko katechezy maryjnej*, s. 51–63.

⁶¹ Zob. np. tamże.

⁶² Zob. np. tamże.

⁶³ Zob. np. tamże.

⁶⁴ Zob. np. M. Kobiąłka, *Rodzina drogą Kościoła i szkołą bogatszego człowieczeństwa*, w: *Katecheza w Kościele i dla Kościoła*, s. 341–349; Z. Marek, *Rodzina i wychowanie*, „Katecheta” 40 (1996) nr 3, s. 134–138.

⁶⁵ Zob. np.

⁶⁶ Zob. np. tamże.

jej szczególną uwagę⁶⁷. Słusznie dowodzą, że wyżej wymienione formy katechezy służą wspomagananiu rodziców w pogłębianiu wiedzy religijnej, rozwoju osobistej więzi z Bogiem, w umacnianiu w powołaniu do macierzyństwa i rodzicielstwa oraz w wypełnianiu zadań wychowawczych⁶⁸. Co ważne, rodzice uzyskują pomoc niezbędną do realizacji katechezy wewnątrz rodziny, czyli katechezy rodzinnej, a przez to mogą skuteczniej wypełniać funkcje wychowawcze⁶⁹. W tym kontekście uzasadnione wydaje się stwierdzenie, że wyżej wymienione formy katechezy, pomimo różnic formalnych, są komplementarne. Każda aktywność Kościoła w zakresie wspomaganiania rodziny w wypełnianiu funkcji wychowawczych ma znaczenie dla integralnego rozwoju wszystkich podmiotów katechezy rodzinnej. Przyczynia się do podnoszenia kultury pedagogicznej rodziców.

SPOSOBY WYCHOWANIA W RODZINIE

Ważnym elementem środowiska wychowawczego są sposoby, jakimi posługują się rodzice w wychowaniu. Słusznie katechetycy temu zagadnieniu poświęcają wiele uwagi⁷⁰. Odwołują się przy tym do nauczania Kościoła oraz opinii pedagogów i psychologów. Za istotną uznają zasadę podmiotowości i integralnie z nią związane metody oparte na dialogu wychowawczym⁷¹. Dziecko postrzegane jest jako jednostka autonomiczna, zasługująca na szacunek, zdolna do samodzielnego aktywnego udziału we własnym integralnym rozwoju, a zarazem potrzebująca wsparcia i pomocy w procesie odkrywania, wybierania i interioryzowania wartości⁷². Stąd też katechetycy często wskazują na motywację pozytywną i wzmocnienia pozytywne (nagrody)⁷³. Ich zdaniem wymienione sposoby oddziaływań wychowawczych wynikają wprost z mądrej miłości wychowawczej i na niej opierają się⁷⁴. W tego rodzaju aktywności nie ma miejsca na moralizowanie, straszenie, nakazywanie i zakazywanie czy też kontrolowanie i przymuszanie dzieci do określonych zachowań. Zdaniem katechetyków rodzice, którzy stosują motywację pozytywną wprowadzają potomstwo w świat uniwersalnych wartości, pomagają im odkrywać dobro, prawdę i miłość, wskazują wzorce godne naśladowania i zachęcają do naśladowania⁷⁵. Jed-

⁶⁷ Zob. np. tamże; K. Misiaszek, *Katecheza rodzinna czy katecheza rodzin? Propozycje dla polskiego duszpasterstwa*, w: *Drogi katechezy rodzinnej*, red. E. Osewska, J. Stala, Poznań 2002, s. 59–72.

⁶⁸ Zob. np. tamże.

⁶⁹ Zob. np. D. Kurzydło, *Katecheza w rodzinie i dla rodziny*, s. 187–202; por. CT 68; DOK 255.

⁷⁰ Zob. np. S. Dziekoński, *Formacja chrześcijańska dziecka w rodzinie w nauczaniu Kościoła: od Leona XIII do Jana Pawła II*, s. 229–529; S. Łabendowicz, *Rozmowa rodziców z dzieckiem*, „Zeszyty Formacji Katechetów” 9 (2009) nr 1, s. 68–73; K. Misiaszek, *Katecheza rodzinna czy katecheza rodzin? Propozycje dla polskiego duszpasterstwa*, s. 59–72.

⁷¹ Zob. np. tamże.

⁷² Zob. np. tamże.

⁷³ Zob. np. tamże.

⁷⁴ Zob. np. K. Misiaszek, *O miłości wychowawczej*, „Katecheta” 54 (2010) nr 4, s. 4–9.

⁷⁵ Zob. np. tamże; Ł. Idem, *Ewangelizacja w rodzinie chrześcijańskiej w nauczaniu Jana Pawła II*, s. 275–289; Z. Marek, *Wychowanie religijne małego dziecka*, „Horyzonty Wiary” 4 (1993)

nocześnie rezygnują z modnego we współczesnej kulturze bezstresowego wychowania. Rodzice stosują wzmocnienia negatywne (kary), czynią to jednak umiejętnie. Za znaczące uznają natomiast stawianie dziecku mądrych, dostosowanych do jego wieku i możliwości rozwojowych, wymagań⁷⁶. Stopniowo uczą dziecko przez wyciążania słabości i negatywnych, społecznie niepożądanych cech charakteru (np. lenistwa), a przez to wspomagają w kształtowaniu dojrzałych postaw i zachowań⁷⁷.

Słusznie katechetycy zwracają uwagę na konieczność wspomagania dzieci w zrozumieniu znaczenia wymagań i połączenie tego rodzaju oddziaływania wychowawczego z troską o autentyczne dobro dziecka⁷⁸. Stawianie jedynie wymagań – bez ich wyjaśniania i stopniowego wdrażania do dokonywania samodzielnych wyborów – zwykle prowadzi do ukształtowania się moralności zewnętrznej. Nie sprzyja też egzekwowaniu naturalnych konsekwencji błędów popełnianych przez dziecko. Zdaniem katechetów pokazywanie związku między określonym zachowaniem a jego naturalnymi konsekwencjami jest jednym z istotnych elementów mądroj aktywności wychowawczej⁷⁹. Pomaga bowiem dziecku dostrzegać powiązania między określonym zachowaniem i jego skutkami, a zarazem stopniowo wprowadza do samowychowania⁸⁰. W tych oddziaływaniach wychowawczych znaczącą rolę spełnia właściwy sposób komunikowania się rodziców z dzieckiem i argumentowania. Wymaga on – jak słusznie zauważają katechetycy – wzmocnienia o świadectwo życia rodziców⁸¹. U jego podstaw znajduje się osobista więź z Bogiem, modlitwa z dziećmi i za dzieci, życie sakramentalne oraz celebrowanie świąt i uroczystości⁸². Rodzice są bowiem dla dziecka przykładem. Swoim życiem pokazują jak należy postępować. Pośredniczą w nawiązaniu i rozwijaniu przez dzieci osobistej więzi z Bogiem, z innymi ludźmi i ze wspólnotą Kościoła⁸³. Stąd też zdaniem katechetów w podejmowanych przez rodziców oddziaływaniach wychowawczych nie może zabraknąć zarówno naturalnych, jak i nadprzyrodzonych środków wychowawczych⁸⁴. Są one wyrazem autentycznego zaangażowania w proces harmonijnego rozwijania właściwości fizycznych, intelektualnych i moralnych. Świadczą o dążeniu rodziców

nr 15, s. 59–65; A. Zellman, *Udział rodziny chrześcijańskiej w wychowaniu młodego pokolenia do altruistycznej miłości*, w: *Rodzina w trosce o życie – Kościół w trosce o rodzinę*, s. 49–59.

⁷⁶ Zob. np. tamże.

⁷⁷ Zob. np. J. Bagrowicz, *Towarzyszyć wzrastaniu. Z dyskusji o metodach i środkach edukacji religijnej młodzieży*, Toruń 2006, s. 47–69; S. Dziekoński, *Naturalne podstawy wychowawczej funkcji rodziców*, s. 309–326.

⁷⁸ Zob. np. tamże.

⁷⁹ Zob. np. tamże.

⁸⁰ Zob. np. tamże.

⁸¹ Zob. np. tamże.

⁸² Zob. np. M. Polak, *Wprowadzenie w doświadczenie życia i wiary w katechezie rodzinnej, w: W poszukiwaniu katechezy rodziców. Studium teoretyczno-empiryczne. Problemy i wyzwania*, red. J. Stala, E. Osewska, Tarnów 2007, s. 207–218;

⁸³ Zob. np. S. Dziekoński, *Funkcje katechezy w wychowawczym posłannictwie rodziny chrześcijańskiej*, w: *Drogi katechezy rodzinnej*, s. 70–83.

⁸⁴ Zob. np. tamże; M. Polak, *Wprowadzenie w doświadczenie życia i wiary w katechezie rodzinnej*, s. 207–218.

do wspomagania dziecka zarówno w formacji ludzkiej, jak też w osiągnięciu dojrzałości na miarę pełni Chrystusowej⁸⁵.

ZAKOŃCZENIE

Opisany aktualny stan badań katechetyków nad rodziną jako środowiskiem wychowawczym wskazuje na wielorakie, głównie teoretyczne, ujęcie tej problematyki. Wielu badaczy bezpośrednio lub pośrednio interesuje się kwestiami związanymi z wychowaniem w rodzinie. Dowodem tego są opracowania naukowe. W prowadzonych analizach katechetycy często odwołują się do wypowiedzi magisterium Kościoła i papieży. Za istotne uznają również wypowiedzi pedagogów, psychologów i socjologów. Wiele uwagi poświęcają trwałym i niezmiennym elementom środowiska wychowawczego oraz wyzwaniom katechetycznym. Poszukują też nowych rozwiązań dotyczących katechezy w rodzinie i dla rodziny.

Analizy katechetyków na temat rodziny jako środowiska wychowawczego mają głównie charakter teoretyczny. Brakuje tu reprezentatywnych badań empirycznych, dostarczających danych na temat aktualnego stanu katechezy w rodzinie, z rodziną i dla rodziny. Uzasadnione wydaje się zatem wypracowanie strategii badawczych, które można wykorzystać w diagnozie oraz określeniu potrzeb i wyzwań związanych z wychowaniem w rodzinie chrześcijańskiej. Na tej podstawie warto projektować programy i materiały katechetyczne dla rodziców. Mogą one przyczynić się do upowszechniania całościowego spojrzenia na wychowanie w rodzinie i wspierania rodziców w integralnie ujmowanej aktywności wychowawczej.

THE FAMILY AS AN EDUCATIONAL ENVIRONMENT – THE CATECHETICAL RECOGNITION

SUMMARY

The family is one of the important areas of research in the sciences of theology. Researchers consider various aspects of life in the family. They pay attention to the family as the primary educational environment. Increasingly, these issues are taken by catechetics teachers.

Analyses undertaken in this study are intended to show the family as an educational environment in terms of Polish catechetics teachers. Undertaken analyses do not pretend to fully describe the research in contemporary catechetics. They are more in the nature of a sketch. This paper highlights the key thematic areas of the family as an educational environment. First the terms „family” and „educational environment” were clarified. Then the issues were described in detail. Much attention was paid to the issues related to the integral recognition of education in the family and with those responsible for education. Efforts were

⁸⁵ Zob. np. tamże.

made at the same time see the similarities and differences in opinions of Polish catechetics teachers. The relationship between socialization and upbringing in the family, how to implement educational functions and co-operation with other family educational environments (eg. school, church) were considered significant. In this context there were given offers of further study. These included, among others, the need for dialogue of catechetics teachers with representatives of the social sciences. This will not only allow to develop a sound theory but also to conduct quantitative and qualitative research. The acquired data will enrich the catechetical study area and may contribute to the improvement of family catechesis and pastoral care.

FAMILIE ALS EIN ERZIEHUNGSMILIEU. EINE KATECHETISCHE PERSPEKTIVE

ZUSAMMENFASSUNG

Einer der wichtigen Forschungsbereiche in der Theologie ist die Familie. Forscher konzentrieren sich auf verschiedenen Aspekten dieser Problematik, vor allem aber darauf, dass die Familie ein grundlegendes Erziehungsmilieu darstellt. Diese Problematik wird immer öfters auch im Bereich der Katechetik behandelt.

Folgende Analysen verfolgen das Ziel, diese Problematik aus der Sicht der polnischen Katechetiker zu untersuchen. Selbstverständlich wird nicht die ganze Bandbreite dieses Themas analysiert werden können, eher soll es eine Skizze werden, welche die wichtigsten Aspekte betrifft. Zuerst werden die Begriffe „Familie“ und „Erziehungsmilieu“ präzisiert. Eine verstärkte Aufmerksamkeit wird dabei auf das integrale Verständnis der Erziehung in der Familie sowie auf die dafür verantwortlichen Subjekte gelenkt. Es werden dabei Gemeinsamkeiten und Unterschiede in den Meinungen der polnischen Katechetiker besprochen. Zu den wichtigen Aspekten gehören zweifelsohne der Zusammenhang zwischen der Sozialisierung und der Erziehung in der Familie, verschiedene Wege der Realisierung der Erziehungsfunktionen sowie die Zusammenarbeit zwischen der Familie und anderen Erziehungsmilieus (z.B. der Schule oder der Kirche). In diesem Kontext werden auch Vorschläge für zukünftige Forschungsthemen formuliert. Man muss vor allem die Notwendigkeit des Dialogs zwischen Katechetikern und Vertretern der Sozialwissenschaften betonen. Dies würde nicht nur eine profunde Erforschung der Theorie, sondern auch eine Durchführung von sowohl quantitativen als auch qualitativen Untersuchungen ermöglichen. Die dadurch erworbenen Erkenntnisse würden die Forschung im Bereich der Katechetik bereichern, aber auch die Familienkatechese sowie die allgemeine Seelsorge verbessern.